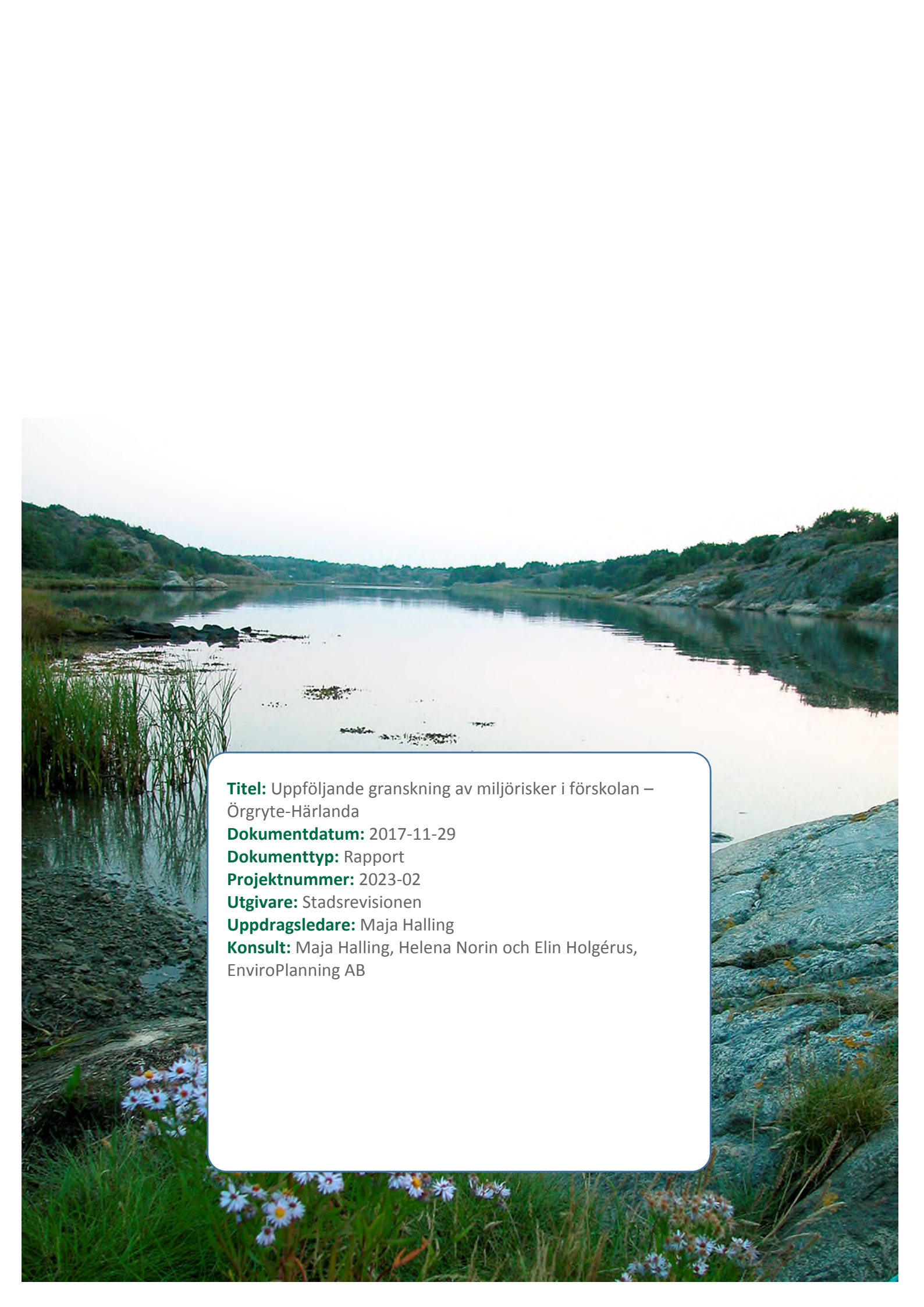

STADSREVISIONEN

Uppföljande granskning av miljörisker i förskolan
Örgryte - Härlanda

Titel: Uppföljande granskning av miljörisker i förskolan – Örgryte-Härlanda

Dokumentdatum: 2017-11-29

Dokumenttyp: Rapport

Projektnummer: 2023-02

Utgivare: Stadsrevisionen

Uppdragsledare: Maja Halling

Konsult: Maja Halling, Helena Norin och Elin Holgérus,
EnviroPlanning AB

Innehållsförteckning

1	Utgångspunkt för granskningen	1
2	Syfte	2
3	Metod	2
4	Revisionskriterier	3
5	Revisionsfrågor	3
6	Ansvarsförhållanden	4
7	Styrande dokument	5
7.1	Göteborgs stads miljöprogram	5
7.2	Kemikalieplan Göteborgs stad	6
7.3	Vägen till en giftfri förskola.....	7
7.4	Egenkontroll enligt miljöbalken	7
8	lakttagelser	9
8.1	Ansvarsförhållanden	9
8.2	Upphandling och inköp av varor till förskolan	9
8.3	Befintliga rutiner	10
8.4	Leksaker, pyssel och textil.....	10
8.5	Möbler och inventarier	13
8.6	Laga och äta mat	13
8.7	Skötrum och hygien	14
8.8	Städrutiner och kemprodukter	15
9	Bedömningar	16
9.1	Ansvarsförhållanden	16
9.2	Ändamålsenliga rutiner och arbetssätt	16
9.3	Åtgärder enligt "Vägen till en giftfri förskola"	17
9.4	Förekomst av skadliga ämnen	19
	Bilaga A - Intervjuformulär	20
	Intervjuformulär Områdeschef förskola och Utvecklingsledare miljö.....	21
	Intervjuformulär Förskolechef	23

Stadsrevisionen har beslutat att en uppföljande granskning ska genomföras under år 2017 i syfte att bedöma om åtgärder genomförts i stadsdelen med syfte att minska barns exponering för skadliga ämnen i förskolan. EnviroPlanning AB har fått i uppdrag att genomföra den uppföljande granskningen.

1 Utgångspunkt för granskningen

Kommunfullmäktige har antagit lokala miljömål och ett miljöprogram för Göteborgs stad där kemikalier i barns miljö uppmärksammas. Utöver detta finns en kemikalieplan för staden som fokuseras på att minimera skadliga kemikalier i barns vardag. Det finns ett arbete i staden för en giftfri förskola. Det är ett projekt som stadsdelarna i Göteborgs Stad tillsammans ansökt om pengar för och startat under namnet "Giftfri förskola". Projektet har tagit fram ett stödmaterial som nu kan användas av förskolorna.

Våren 2015 genomförde EnviroPlanning på stadsrevisionens uppdrag en granskning i åtta förskolor i fyra av stadens stadsdelsnämnder. Syftet med granskningen var att klarlägga om det förekommer giftiga och skadliga ämnen i förskolorna. Syftet var också att fastställa om risken för att barn exponeras för skadliga ämnen hanteras på ett ändamålsenligt sätt.

Resultatet av granskningen i de åtta förskolorna presenterades i rapporten: "Miljörisker i förskolan". Granskningen visade på en rad åtgärder som bedömdes nödvändiga i syfte att:

minska den befintliga förekomsten av skadliga ämnen i förskolorna

minska risken att nya miljögifter kommer in i förskolorna.

Vissa av de nödvändiga åtgärderna avsåg förbättringar i rutiner och arbetsätt. Andra åtgärder handlade om att avlägsna giftiga eller potentiellt giftiga föremål från förskolemiljön.

Granskningen mynnade ut i att följande rekommendation lämnades till de fyra stadsdelsnämnderna:

Stadsrevisionen rekommenderar stadsdelsnämnden Askim-Frölunda-Högsbo/Majorna-Linné/Örgryte-Härlanda/Östra Göteborg att beakta de förslag till åtgärder som expertrapporten redogör för.

Stadsrevisionen har beslutat att en uppföljande granskning ska genomföras under år 2017 i syfte att bedöma om nämnden har genomfört de åtgärder som lyfts i rapporten. EnviroPlanning AB har fått i uppdrag att genomföra den uppföljande granskningen.

2 Syfte

Syftet är att utföra en uppföljande granskning av miljörisker för två förskolor vardera inom de fyra stadsdelsnämnderna Östra Göteborg, Majorna-Linné, Askim-Frölunda-Högsbo samt Örgryte-Härlanda. Uppdraget genomförs i enlighet med Stadsrevisionens uppdragsbeskrivning. Arbetet presenteras i fyra rapporter; en per stadsdelsnämnd där förskolorna beskrivs separat, men där slutsatser också dras för stadsdelsnämnden som helhet.

3 Metod

Granskningen har bestått av två moment.

1. Intervjuer med förskolechefer, områdeschef förskola och utvecklingsledare miljö.
2. Inventering av giftiga och skadliga ämnen på två förskolor i SDN Örgryte-Härlanda: Skogshydegatan och Smörslottsgatan 69

Skriftlig avstämning av gjorda iakttagelser har gjorts med förskolechef, områdeschef, sektorschef och utvecklingsledare miljö.

4 Revisionskriterier

Revisionskriterier är de bedömningsgrunder som stadsrevisionen utgår från vid analys och bedömningar. I den aktuella granskningen utgörs revisionskriterierna av:

- ◆ Göteborgs stads stöddokument "Vägen till en giftfri förskola"
- ◆ Stadsrevisionens granskningsrapport "Miljörisker i förskolan" från 2015
- ◆ Granskning av förekomst av skadliga ämnen sker med utgångspunkt från samma checklistor som i stadsrevisionens granskningsrapport "Miljörisker i förskolan" från 2015.

5 Revisionsfrågor

Stadsdelsförvaltningarna i Göteborgs Stad arbetar sedan hösten 2014 med projektet "Giftfri förskola". Ett stödmaterial, "Vägen till en giftfri förskola", har tagits fram till stadens förskolor innehållande tjugotre åtgärder för att minska mängden kemikalier på förskolorna.

"Vägen till en giftfri förskola" riktar sig till förskolechefer och pedagoger och introducerades under våren 2015. Stödmaterialiet innehåller olika åtgärder som valts ut på grund av sin betydelse för att minska mängden skadliga kemikalier i barns vardag. Att arbeta med åtgärderna i stödmaterialiet är enligt stadsdelsnämndernas yttranden till stadsrevisionen ett sätt att ta sig an stadsrevisionens rekommendation.

Huvudfrågor som ska besvaras

1. Har stadsdelsnämnderna utvecklat ändamålsenliga rutiner och arbetsätt som minskar risken för att nya miljögifter kommer in i förskolorna?
2. Arbetar förskolorna med att vidta åtgärder enligt de 23 prioriterade åtgärderna i "Vägen till en giftfri förskola"? Vilka åtgärder är genomförda? När ska övriga åtgärder genomföras?
3. Har förekomsten av skadliga ämnen minskat på förskolorna sedan den förra granskningen?

Granskningen har enbart omfattat stadsdelsnämndernas ansvarsområden. Det innebär att granskning av utomhusmiljön och själva byggnaden, där Lokalnämnden har ett stort ansvar, inte omfattats av granskningen.

6 Ansvarsförhållanden

Ansvaret för förskolemiljön berör flera olika förvaltningar i Göteborgs Stad. Stadsdelsnämnderna är huvudmän och ansvarar för verksamhet inom förskola. Stadsdelsförvaltningarna utför den verksamhet stadsdelsnämnderna har beslutat om. I varje stadsdel finns en sektorschef för utbildning som ansvarar för verksamheten inom förskolan och under denne finns områdeschef förskola, förskolechef och personalen ute på förskolorna. Städningen och måltiderna i förskolorna organiseras också av stadsdelsförvaltningen, men ligger inte under sektor utbildning.

Lokalförvaltningen är ansvarig för lokalerna där förskoleverksamheten bedrivs. Ofta gäller det både inne- och utemiljö. Det innebär att det är lokalförvaltningen som förvaltar lokalerna och styr vilka material som används vid ny- och ombyggnation respektive underhåll. Det faktiska arbetet utförs sedan av olika entreprenörer som upphandlas av Lokalförvaltningen.

Park- och naturförvaltningen är i vissa fall ansvarig för utomhusmiljön på förskolorna om inte Lokalförvaltningen är det.

Miljöförvaltningens avdelning för miljötillsyn bedriver tillsyn mot förskolorna med avseende på inomhusmiljöfrågor som ventilation, städning, hygien och buller. Det är miljöförvaltningen som har tillsyn över förskolans egenkontrollprogram, där kemikalieförteckningen ingår som en del. Miljöförvaltningen har fokuserat kemikalietillsynen på tvätt-, disk- och rengöringsmedel. Miljöförvaltningen leder det nyinrättade kemikalierådet där representanter från lokalförvaltningen, förvaltningen inköp och upphandling, SDF Västra Hisingen och park- och naturförvaltningen också ingår.

Förvaltningen inköp och upphandling ansvarar för upphandlingen av de varor och produkter som förskolorna har möjlighet att köpa in till sin verksamhet. För de typer av produkter som ofta köps in till förskolorna har ramavtal tagits fram av förvaltningen där särskilda krav ställts på utvalda varor. Det är förvaltningens ansvar att kontrollera att kraven uppfylls både vid avtalsskrivning och under avtalstiden. Förskolepersonalen har dock möjlighet att köpa även andra varor än just de som handlats upp i sortimentet från den leverantör som vunnit ramavtalsupphandlingen. För varor där det inte finns ramavtal sköter stadsdelsnämnden själv upphandlingen och formulerar kraven.

Kretsloppsnämnden inverkar också på förskolor vad gäller avfallshantering.

7 Styrande dokument

I kapitlet beskrivs de styrande dokument som i huvudsak legat till grund för granskningen.

7.1 Göteborgs stads miljöprogram

Göteborgs stads miljöprogram innehåller 212 åtgärder som Göteborgs Stad ska göra för att bidra till att nå de lokala miljömålen. Lokala miljömål finns inom tolv olika områden där det också finns nationella miljömål. Miljöprogrammet har antagits av kommunfullmäktige och Miljö- och klimatnämnden är ansvariga för att följa upp programmet. Att de olika åtgärderna genomförs ansvarar de olika fack- och stadsdelsnämnderna respektive de kommunala bolagen för.

Alla åtgärder är sådana som Göteborgs Stads verksamheter har inflytande över och kan besluta om. De flesta åtgärder ska vara genomförda senast år 2020.

Det lokala miljömålet Giftfri miljö uttrycks som

Göteborg ska vara så giftfritt att inte människor eller miljö påverkas negativt.

Till målet finns tre olika delmål knutet:

Minskad förekomst av miljögifter i barns vardag.

Utfasningsämnen ska inte användas eller släppas ut i Göteborg.

Förorenade områden i Göteborg ska inte orsaka skada på människors hälsa eller miljö.

För att miljömålet och delmålen ska kunna uppnås finns olika åtgärder utpekade. Många påverkar miljön i förskolan, några av de mest relevanta för förskolan är

24. Revidera "Program för miljöanpassat byggande"

78. Ta fram åtgärder för ökad insamling av elektronik och farligt avfall.

95. Kontrollera potentiellt skadliga förpackningsmaterial

169. Inför miljöledningssystem eller miljöcertifiering i alla kommunens verksamheter

173. Utbilda kommunens personal om miljömålen.

177. Öka utbudet av ekologiskt och vegetariskt på kommunala restauranger och kaféer.

194. Kvalitetssäkra insamlingen av farligt avfall i stadens verksamheter.

199. Dokumentera användningen och påskynda utfasningen av utfasningsämnen.

201. Ta fram och följ upp kemikaliekrav vid upphandling, i första hand för varor och produkter i barns vardag.
204. Tydliggör miljöanpassade produkter i Winst.
208. Öka andelen miljömedvetna inköp av inredning.
209. Utred möjligheten att starta upp ReMiDa – ett kreativt återvinningscenter
210. Ta fram pedagogiskt material om matens miljöpåverkan.

7.2 Kemikalieplan Göteborgs stad

Stadens kemikalieplan kan ses som en utveckling av åtgärderna i miljöprogrammet. Kemikalieplanen är fastställd av Miljö- och klimatnämnden, men arbetet med att genomföra de åtgärder som presenteras i planen behöver andra nämnder bidra med. Planen fastställdes under 2014 och åtgärderna ska vara genomförda fram till 2017.

Planen innehåller fyra olika åtgärder:

- ◆ Miljöförvaltningen skapar tillsammans med andra berörda förvaltningar och bolag en särskild funktion - ett kemikalieråd. Rådet ska vara pådrivande i stadens arbete med att åtgärderna i planen genomförs.
- ◆ Förvaltningar och bolag dokumenterar och redovisar användningen av märkningspliktiga kemiska produkter och dess ingående ämnen. Detta gäller även användningen genom inköpta tjänster och i entreprenadverksamhet.
- ◆ Förvaltningar och bolag fasar ut farliga ämnen i kemiska produkter. Detta gäller även användningen genom inköpta tjänster och i entreprenadverksamhet.
- ◆ Förvaltningen inköp och upphandling tar i samarbete med kemikalierådet fram kemikaliekrav som ska användas vid upphandling – i första hand för prioriterade varor, kemiska produkter och övriga prioriterade produkter i barns vardag och följer upp dessa.

7.3 Vägen till en giftfri förskola

Det lokala miljömålet Giftfri miljö innebär att Göteborg ska vara så giftfritt att inte människor eller miljö påverkas negativt. I Göteborgs stads kemikalieplan (2014-2017) är det tydliggjort att staden ska börja med att fokusera på barns miljöer. De ämnen eller kemikalier som är prioriterade att få bort är de så kallade utfasningsämnena. Dessa ämnen kan orsaka cancer, skada vår arvs massa, minska våra möjligheter att få barn eller påverka våra hormonsystem. De kan också vara extremt långlivade och ansamlas i människor och djur. Ambitionen inom Giftfri förskola är helt enkelt att förskolemiljön ska vara så giftfri att människor och miljö inte påverkas negativt.

För att förskolorna ska nå målet för en Giftfri förskola behöver 23 åtgärder genomföras före 2018. 23 viktiga åtgärder har valts ut på grund av sin betydelse för att minska mängden skadliga kemikalier som barn utsätts för i sin vardag. Det handlar om åtgärder inom områdena:

- ◆ Leksaker och pyssel
- ◆ Kemikalier och avfall
- ◆ Inredning
- ◆ Hygien och städning
- ◆ Inköp
- ◆ Mat och tillagning

Göteborgs stad har tagit fram stödmaterial för arbetet med Giftfri förskola bland annat i form av dokumentet "Vägen till en giftfri förskola" som innehåller information om ovan nämnda åtgärder och ansvarsfördelning i arbetet. Detta och kompletterande stödmaterial till personal och föräldrar finns tillgängligt på Göteborgs stads hemsida.

7.4 Egenkontroll enligt miljöbalken

Enligt miljöbalken ska den som driver en verksamhet som kan äventyra hälsa eller miljö arbeta med egenkontroll. Det innebär att verksamheten ska planeras och kontrolleras för att förebygga miljö- eller hälsoskador. Egenkontrollen ska anpassas till den egna verksamheten. En verksamhet med stora risker för skador på miljö eller hälsa bör därför ha en mer omfattande egenkontroll än en verksamhet med små risker. Den som driver verksamheten ska identifiera, undersöka och bedöma riskerna.

Kemiska produkter som hanteras i verksamheten och som kan påverka miljö och hälsa negativt ska dokumenteras i en kemikalieförteckning. Där ska ingå

uppgifter om produktnamn, omfattning, förbrukning och lagring, användningsområde, information om hälso- och miljöskadlighet samt klassning med avseende på hälso- och miljöskadlighet.

Kemikalieförteckningen ska hållas uppdaterad och det ska finnas aktuella säkerhetsdatablad för samtliga kemikalier. En dokumenterat ansvarig för kemikalieförteckningen ska finnas. Kemikalieförteckningen kan fungera som ett hjälpmedel vid utbyte av miljö- och hälsoskadliga produkter, genom den så kallade substitutionsprincipen, och uppföljning av företagets miljöarbete.

8 Iakttagelser

8.1 Ansvarsförhållanden

Det kan konstateras att flera nämnder har inflytande på miljön i förskolan. Inom stadsdelsförvaltningarna finns miljökompetens, men inte särskild kemikaliekompetens. På de granskade förskolorna finns ingen kemikaliekompetens.

Det kan konstateras att på de två inventerade förskolorna saknas kemikalieförteckningar för kemiska produkter som används i den pedagogiska verksamheten och vid disk och städning. Att det ska finnas kemikalieförteckning är ett lagkrav i och med kravet på egenkontroll i miljöbalken. Detta tyder på ansvaret inte är tillräckligt tydligt delegerat eller prioriterat.

Frågan om kemikalieförteckning försvåras av att pedagogisk verksamhet, städning och måltider i förskolorna organiseras av olika delar inom stadsdelsförvaltningen. Detta innebär att förskolechefen ej ansvarar för städ- och måltidspersonalen och på så sätt får mindre kunskap och inflytande över miljörisiker relaterade till kök och städning. Det faktum att kemikalieförteckning saknas både för kemiska produkter som används i den pedagogiska verksamheten och vid disk och städning

Områdeschef för förskola känner till att det ska finnas en kemikalieförteckning för varje förskola. Det finns även miljöledningssystem i stadsdelen i vilken kemikalieanvändning ingår. Arbetet fokuserar dock främst på verksamheter som använder mycket kemikalier, delvis lokalvård, mat och måltid.

Det finns en gemensam kemikalieförteckningsmall för stadsdelen (förenklad kemikalieförteckning). Stadsdelen står i begrepp att införa ett kemikalierregister (Chemsoft).

8.2 Upphandling och inköp av varor till förskolan

Inköp till de granskade förskolorna görs nästan uteslutande genom kommunens inköpssystem Winst.

Under intervju på Smörslottsgatan 69 framkommer att det tidigare var vanligt med inköp utanför Winst i stadsdelen. På Smörslottsgatan 69 berättar personalen om att det exempelvis inhandlats lekkuddar från IKEA men att det inte längre görs. Förskolechefen för Smörslottsgatan 69 uttrycker angående inköp av miljömärkta och kemiska produkter att detta sker via Winst som är kontrollerat av staden och att det väl då bör vara ok. Personalen frågar under intervjutillfället om produkterna i Winst är miljömärkta så att de slipper tänka på detta.

Vad gäller inköp av pysselmaterial hänvisar förskolechefen för Skogshyddegatan till att beställningen sker via Winst och menar att hon förutsätter att det bara är produkter som når ställda krav som finns i systemet, "för det är väl bara det som ligger i Winst?". Hon förutsätter att ställda krav hålls i upphandlingen och kollar inte upp detta själv.

8.3 Befintliga rutiner

Vad gäller rutiner för att minska kemikaliebelastningen på förskolor kan vi konstatera att åtgärder som finns i Örgryte-Härlandas miljöledningssystem är övergripande. Rutin för att dokumentera kemikalier, förvara kemikalier, etc. är under arbete.

Det uppges under intervju med områdeschef att det är respektive förskolechef som är ansvarig för att kemikalieförteckning finns på förskolorna. Inte på någon av de besökta förskolorna fanns kemikalieförteckning.

Förskolechef och pedagog som deltar i intervjun på Smörslottsgatan 69 uttrycker önskan om hjälp med arbetet att rensa och fasa ut kemiska produkter, kanske även en kort kurs i hållbart kemikaliearbete eller extern hjälp.

Förskolechef för Skogshyddegatan efterfrågar en certifiering av Giftfri förskola och ger förslag på att detta skulle kunna vara en del av den befintliga märkningen "Grön flagg".

8.4 Leksaker, pyssel och textil

Textilier

Rutin för tvätt av textilier och mjukdjur, samt nya textilier saknas både på Skogshyddegatan och Smörslottsgatan 69. På Skogshyddegatan sker tvätt vid behov efter avdelningarnas tvättdagar. Förskolechefen på Skogshyddegatan hänvisar till att de arbetar med "HYFS"¹ och ser att det kan finnas mervärden i effekter om de kopplar samman HYFS med tvätt för hållbar kemikaliehantering och inför rutin för tvätt. Förskolechefen på Smörslottsgatan 69 säger att rutiner för tvätt, även för nya textilier, kommer införas under året.

Tvättmedlet är miljömärkt på båda förskolorna och på Smörslottsgatan 69 är det även parfymfritt. Inget sköljmedel används på någon av förskolorna.

¹ Hyfs - hygiensjuksköterska i förskolan. Syftet med Hyfs är att förbättra hygienrutinerna på förskolorna och på så sätt minska antalet infektionssjukdomar bland barnen.

Leksaker med metalledlar

Redskap och kastruller av metall finns på både Skogshyddegatan och Smörslottsgatan 69. Leksaker med metalledlar finns av varierad ålder på förskolorna men däremot inga metallföremål med synliga lödningspunkter. På båda förskolorna finns utklädningskläder och damväska med metalledlar.

Plastleksaker

På Skogshyddegatan framgår under intervju med förskolechefen att plastleksaker som innehåller PVC, är omärkta eller från före 2007 delvis rensats ut på förskolan. En del har dock behållits av ekonomiska skäl eftersom att det inte funnits pengar att ersätta leksakerna och det råder även inköpsstopp för leksaker.

Under inventeringen noteras mycket leksaker av hårdplast, vissa transparenta (vissa i polykarbonat). Av de mjuka plastleksaker som noterades består vissa av polypropen (PP) och andra (smådjur) troligtvis av PVC. Det finns både omärkta och CE-märkta plastleksaker, några märkta med "Made in China". Troligen är många äldre än 2007. Några plastleksaker doftar starkt.

På Smörslottsgatan 69 framgår under intervju med förskolechef att plastleksaker som innehåller PVC, är omärkta eller från före 2007 delvis har rensats ut. Det råder dock viss osäkerhet kring hur mycket som är utrensats, vilken ålder plastleksakerna har, om det är av farlig plast och om dem i så fall ska bort. Vid inventeringen noteras både hård- och mjukplast. Vissa hårda plastleksaker är i genomskinlig plast. Många av de mjukare plastleksakerna har CE-märkning, någon har märkning om att den är "Made in Germany". Någon plastleksak har märkningen år "1989", någon "Made in China", många plastleksaker saknar märkning och några av plastleksakerna luktar starkt.

Elektronik

På Skogshyddegatan framgår under intervju med förskolechefen att lekelektronik som mobiltelefoner, sladdar och tangentbord enligt pedagogerna är borttagna. Vid förra revisionen (2015) noterades tangentbord och mobiltelefoner på förskolan men inget sådant noterades i lokalerna under denna inventering. Det som noteras är en leksak med batteri i avställd i ett förråd.

På Smörslottsgatan 69 framgår under intervjun med förskolechefen att lekelektronik som mobiltelefoner, sladdar och tangentbord är borttaget från avdelningarna. Vid tidpunkten för förra revisionen noterades en gammal trådlös telefon, som inte återfanns under revisionen 2017. På förskolan finns flera typer av elektroniska leksaker varav en del har CE-märkning och en del ej. Vissa av dessa förvaras utan batterier och andra står förvarat oåtkomligt för barn.

Föremål ej avsedda som leksaker

Förskolechefen för Skogshyddegatan menar att det delvis rensats bland föremål som inte är avsedda som leksaker. Återvunna byggmaterial ska ej finnas på förskolan medan utklädningskläder kan finnas och eventuellt tillkommit sedan sist. Det som noteras bland utklädningskläder är barnskor med metalldetaljer och utklädningsjacka från Lekolär med detaljer av konstläder, båda produkterna dock avsedda för barn. Detta är en förbättring sedan 2015 då väska med metalledlar, gamla plånböcker med metalledlar, läder, konstskinn och textil noterades. På Skogshyddegatan noterades pysselmateriale som ej avsett som leksaker i form av sugrör och tapetklister.

Förskolechefen på Smörslottsgatan 69 menar att det rensats bland leksaker som inte är leksaker, men säger att det är ett dilemma då det ofta kommer i konflikt med det pedagogiska uppdraget. Bland utklädningskläderna noterades en damväska i plast (troligt PVC) med metalldetaljer och en plånbok av plast. På förskolan finns även en låda med sjukhussaker, ej avsedda som leksaker, med märkning om att det ska användas tillsammans med en pedagog. Bland pysselmaterialet hittades föremål ej avsedda som leksaker, exempelvis sugrör, toarullar och knappar i plast.

Pysselmateriale

PVC produkter noterades endast på Smörslottsgatan 69 i form av ett förkläde av vaxduk (troligt PVC), övriga förkläden avsedda för barn är i polyester vilket är en klar förbättring sedan förra revisionen då det fanns fler av (misstänkt) PVC. På Skogshyddegatan noterades förkläden i polyester, polyamid och nylon. Vid förra revisionen fanns här förkläde av PVC och troligt ftalater vilket innebär en förbättring sedan dess.

På Skogshyddegatan noterades oljepastellkritor utan CE-märkning och för flertalet kritor saknas förpackningar vilket gör att bedömning av innehåll inte är möjlig. Tuschpennor, lim och färger är i stor grad vattenbaserade eller utan lösningsmedel, enstaka saknar märkning. CE-märkning saknas genomgående.

På Smörslottsgatan 69 fanns bland pysselmaterialet både CE-märkta och omärkta kritor, inga tuschpennor hittades vid inventering. Lim fanns i flera utföranden, vattenbaserade och utan lösningsmedel, tapetklister och glitterlim, inget med CE-märkning. Färgerna är genomgående vattenbaserade och CE-märkta. Bland förskolans pyssel finns även märkningspliktiga produkter, exempel på detta är fixativ, paraffinolja, schellack.

Varken teatersmink eller fingerfärg hittas under inventeringen på Skogshyddegatan och Smörslottsgatan.

Smörslottsgatan 69 har hemmagjord trolldeg, modelleringsmassa, CE-märkt häftmassa och sensorisk lera. Ingen leklera noterades på Skogshyddegatan.

8.5 Möbler och inventarier

Mjuka klossar och madrasser

Förskolechefen för Skogshyddegatan bekräftar under intervjun att de gamla madrasserna, inte bytts ut. De madrasser som noteras under inventering är av konstskinn av olika åldrar samt med PVC-överdrag och vävbunden plast, även den troligen av PVC. Förskolechefen menar att det är en ekonomisk fråga att byta ut madrasserna men att ansvaret är hennes. Hon säger att det skulle kunna göras nästa år om det finns med i årsplanen.

Vad gäller Smörslottsgatan 69 menar förskolechefen att utrensningen av äldre madrasser är genomförd och att de nya är inköpta via Winst. Vid inventeringen noteras flera olika typer av madrasser och material som konstläder, vaxat tyg och plastväv. Flera madrasser har överdrag helt i plast och består antagligen av PVC samt en nyare madrass som är vävbunden. Ungefär hälften av madrasserna har överdrag av tunnare plastmaterial och bedöms av inventeraren vara känd produkt som innehar svanenmärkning.

På förskolan Smörslottsgatan 69 är lekkuddarna inköpta via IKEA, vilket tydligen varit vanligt tidigare i stadsdelen. Förskolechef, och på intervjun medverkande förskolepedagog, menar dock att det nu är slut med denna typ av inköp.

Soffor och fåtöljer

På Skogshyddegatan finns en trästommesoffa med avtagbar klädsel, stoppning troligen av polyeterkärna, som ser ut att vara ca 15–20 år gammal. Smörslottsgatan 69 har fåtöljer med stoppning av ungefär samma ålder.

Övriga möbler

Både Skogshyddegatan och Smörslottsgatan 69 har bord med ljuddämpande yta av PVC i sin ateljé /pysselrum och vaxdukar som troligt är av PVC. Båda förskolorna har entrémattor i hall, och Smörslottsgatan 69 även lekmatte av syntetmaterial, med gummerad undersida.

8.6 Laga och äta mat

På Skogshyddegatan finns ett tillagningskök som levererar mat till förskoleavdelningar i stadsdelen. Köket på Smörslottsgatan 69 är ett mottagningskök som tar emot mat till sina avdelningar.

I tillagningsköket på Skogshyddegatan noteras plastfolie av polyetenfilm. Handskar som används till matlagning är av nitril och diskhandskar i vinyl, dock märkta ftalatfria.

Köket har uteslutande gjutjärnspannor, dock enstaka kakform av aluminium och teflon. Besticken är av metall. Plastredskap som noteras är spaghettislev

(nylon), slickepott och smörkniv, engångsglas och -bestick och silikonform för iskuber. Bunke, korg, muggar, smörkniv, enstaka skålar är av polypropen. Muggar, smörkniv och tallrikar i melamin, de sistnämnda undanstoppade i förråd. Tallrikar i härdat glas, dricksglas i glas. Skärbrädorna är av plast.

Vid senaste inventeringen noterades melamintallrikar, men de har nu bytts ut mot tallrikar i härdat glas vilket är en förbättring. Varför melamintallrikarna ännu finns kvar är dock oklart.

Vad gäller metallförpackningar märks förbättringar vid inventeringen sedan 2015 då flertalet livsmedel köptes in i metallförpackning, ibland kommer oliver i konserverburk men inte mycket mer. Inga konserver noteras i matförrådet vid inventeringen.

Mottagningsköket på Smörslottsgatan 69 har grytor i rostfritt stål, enstaka gjutjärn och enstaka större gryta i aluminium (likt 2015). Köksredskapen är främst i rostfritt stål och trä, en del redskap är av plast även mjukare slickepott. Melamintallrikar, glas i polykarbonatplast (PC) och glas, tillbringare i polypropenplast, rostfritt stål och porslin.

Det mesta i glas och rostfritt stål. Det finns en ostkupa plast, plastskålar i PC och Hammarplast 1116 – som delvis är sprucket. Det finns en bunke och visp i polyetenplast (PE). Några dricksglas i PC observeras. Uppläggningsfat/ugnsformar i rostfritt stål och uppläggningsfat i glas, porslin och rostfritt stål 18-8 noteras. Noterade tillbringare är i porslin och bestick i metall.

Vad gäller metallförpackningar förekommer detta ej i köket vid inventeringen. I köket används nitrilhandskar.

8.7 Skötrum och hygien

Förskolorna har skötbäddar med avtagbart överdrag i konstskinn respektive plast, gissningsvis PVC. Likadana skötbäddar noterades 2015. På Smörslottsgatan 69 används nitrilhandskar, på Skogshyddegatan används latexfria vinylhandskar och polyetenhandskar, våtservetter används inte på någon av förskolorna. Skogshyddegatan använder oparfymerad tvål och tvättbalsam som saknar miljömärkning samt parfymerad hudkräm utan miljömärkning. På Smörslottsgatan 69 används oparfymerad tvättbalsam och tvål, båda utan miljömärkning, en parfymerad och en oparfymerad hudkräm utan miljömärkning och miljömärkt zinksalva. I övrigt noteras på Skogshyddegatan luftförbättrare, ytdesinfektion och handdiskmedel utan miljömärkning.

Rutin för tvätt av händer finns på båda förskolorna enligt dess respektive förskolechef.

8.8 Städ rutiner och kemprodukter

Tillfället för städning skiljer sig mellan förskolorna. På Skogshyddegatan varierar det om barnen närvarande eller ej när det städas. På Smörslottsgatan 69 städas det tidigt på morgonen då barnen inte är på plats.

Vad gäller dammtorkning utför städpersonalen på Skogshyddegatan inte höghöjdsstädning utan håller sig främst på golvet. Exakt vad för rutin som gäller på Smörslottsgatan 69 angående detta är oklart menar förskolechefen.

Kemikalieförteckning med märkningspliktiga städprodukter återfinns varken på Skogshyddegatan eller Smörslottsgatan 69. Ingen av förskolecheferna säger sig veta om det finns kemikalieförteckning för verksamheten. Förskolechefen på Smörslottsgatan 69 söker efter kemikalieförteckningen under intervjun, men hittar ingen i lokalen. Skogshyddegatans förskolechef önskar en tydlig ansvarsfördelning och extern hjälp för att se till att kemikalieförteckning och datablad upprättas och uppdateras.

Primärt förvaras städkemikalier i separata låsta förråd på båda förskolorna. Vissa kemiska produkter förekommer även på avdelningarna, men på båda förskolorna är kemiska produkter förvarade oåtkomligt för barn. På Smörslottsgatan 69 noteras dock en omärkt sprayflaska. I avdelningsköket på Skogshyddegatan finns till exempel hand- och maskindiskmedel, varav ena är miljömärkt, och hand- och ytdesinfektionsmedel utan miljömärkning. Av förskolans kemiska produkter är det främst köksprodukter, exempelvis ugnrensningssprodukter, saknar miljömärkning.

På Smörslottsgatan 69 noteras flera märkningspliktiga kemikalier i städskrubb/förråd och tvättstuga. Exempel på sådana är extremt brandfarligt sprayfärg och klarlack, lacknafta, tändvätska, myreffektpulver, alifatnafta och T-gul.

9 Bedömningar

De bedömningar som görs baseras på de frågor som ställs i granskningen, de svar vi fått vid intervjuer och resultatet från de inventeringar som genomförts.

9.1 Ansvarsförhållanden

Det arbete med miljöledningssystem som gör på stadsdelsförvaltningen har inte i tillräcklig utsträckning implementerats i förskoleverksamheten. Det finns stora fördelar med att arbete med ett miljöledningssystem för att få kontinuitet i miljöarbetet. Det är något som behöver hanteras i den nya förskoleförvaltning som är under uppbyggnad. Stadsdelsnämnden i Örgryte-Härlanda kan därför med fördel lyfta den frågan i genomförandeorganisationen för den nya förvaltningen.

Det faktum att förskolechefen ej alltid ansvarar för städpersonalen och på så sätt har mindre kunskap och inflytande över miljörisiker relaterade till kök och städning har inneburit att till exempel kemikalieförteckningen saknas. Detta är ett exempel på att det saknas eller är svårt att urskilja vem som har det övergripande ansvaret för kemikalierisker i förskolan.

Det är därför nödvändigt att rutiner eller former för samarbete inom förvaltningen förtydligas så att det blir möjligt att lättare få överblick över miljöriskerna i förskolan. Särskilt viktigt är det att det förtydligas vem som har ansvar för att kemikalieförteckning enligt miljöbalkens krav på egenkontroll upprätthålls och tar upp både kemiska produkter som används i pedagogisk verksamhet, kök och städning.

Stadsdelsförvaltningen litar på att de produkter som kan avropas i Winst uppfyller ställda miljökrav. Att det finns många ej miljömärkta hygienprodukter kan bero både på att miljömärkningskriterier saknas för aktuell produktgrupp eller att förvaltningen inköp och upphandling ej ställt detta som krav. Stadsdelsförvaltningen bör informera förvaltningen för inköp och upphandling om att de önskar ett miljömärkt sortiment för att påverka sortimentet i framtida upphandlingar.

9.2 Ändamålsenliga rutiner och arbetsätt

Örgryte Härlanda bedöms ha mindre väl fungerande system med rutiner att genomföra åtgärder kopplade till stadens kemikalieplan och miljöprogram. Exempelvis saknas rutiner för att skapa och regelbundet uppdatera den lagstadgade kemikalieförteckningen, förvaring av kemikalier, handhavande av trasiga lågenergilampor. Jämfört med 2015 har förbättringar skett främst genom utrensning av material som inte är leksaker, gamla leksaker och plast i kontakt med mat.

9.3 Åtgärder enligt "Vägen till en giftfri förskola"

I nedanstående tabell finns markerat vilka åtgärder enligt "vägen till en giftfri förskola" som bedömts ha genomförts helt (grönt), delvis (gult) eller inte (rött). Mer detaljer återfinns i kapitel 8. Iakttagelser. I vissa fall när förskolechef i intervjuer angett att åtgärder genomförts, men inventering visat samma resultat som 2015 har detta bedömts som att åtgärden ej är genomförd.

Åtgärd	Skogshydegatan	Smörslottsgatan 69
1. Tagit bort lek-elektronik som mobiltelefoner, sladdar och tangentbord		
2. Rensat bland leksaker som inte är leksaker. Byggmaterial, väskor och skor av låtsasskinn i PVC-plast, kromgarvat läder samt oäkta metallsmuckor är exempel på varor som kan innehålla ämnen som är skadliga för hälsa och miljö.		
3. Rensat bland plastleksaker (PVC och omärkt och före 2007)		
4. Rutin för att skölja eller torka av leksaker		
5. Rensat bland pysselmaterial (märkningspliktigt, PVC mm)		
6. Rensat bland kemiska produkter (gamla eller märkningspliktiga). Förvaring av märkningspliktiga.		
7. Finns kemikalieförteckning med tillhörande säkerhetsdatablad?		
8. Fasat ut kemiska produkter med utfasningsämnen.		
9. Sorterat avfall, även farligt avfall.		
10. Rutin för att hantera trasiga lågenergilampor rätt.		
11. Rensa bland madrasser och lekkuddar från före 2007. Ingen PVC. Ny ska vara miljömärkta.		

12. Bytt ut gamla möbler av skumgummi och konstläder		
13. Bytt ut textilier med specialfunktioner (smutsavvisande, antibakteriella och flamsäkra). Nya textilier miljömärkta av naturmaterial.		
14. Rutin för tvätt av textilier och mjukdjur.		
15. Rutin för att tvätta händer innan maten och efter kontakt med kemiska produkter (t ex färg)		
16. Rutin för att städa när barnen inte är i samma rum.		
17. Handskar av nitril eller polyeten används.		
18. Miljömärkta och parfymfria hygienprodukter används.		
19. Andelen miljömedvetna inköp har ökat.		
20. Prioriterat ekologiskt och serverat mer vegetariskt.		
21. Undviker plast ihop med varm mat		
22. Undviker teflon och använder inte aluminium ihop med sura livsmedel.		
23. Spola i vattenkranen tills vattnet blir kallt för att undvika tungmetaller och bakterier.		

9.4 Förekomst av skadliga ämnen

Det är vår bedömning att förekomsten av skadliga ämnen minskat på de undersökta förskolorna.

Förekomsten av följande ämnen bedöms ha minskat på Skogshydegatan:

Ftalater (förekommer i olika produkter av PVC)

Tungmetaller (tex detaljer på handväskor eller metalleksaker)

Förekomsten av följande ämnen bedöms vara oförändrad på Skogshydegatan:

Lösningsmedel (från sprayfärg eller tuschpennor)

Flamskyddsmedel (från gamla madrasser)

Bisfenol-A (från tillbringare och muggar i polykarbonat)

Förekomsten av följande ämnen bedöms ha minskat på Smörslottsgatan 69:

Ftalater (förekommer i PVC)

Förekomsten av följande ämnen bedöms vara oförändrad på Smörslottsgatan 69:

Lösningsmedel (från sprayfärg eller tuschpennor)

Flamskyddsmedel (från gamla madrasser)

Bisfenol-A (från tillbringare och muggar i polykarbonat)

Flamskyddsmedel (från gamla madrasser)

Bilaga A - Intervjuformulär

Intervjuformulär Områdeschef förskola och Utvecklingsledare miljö

◆ Frågor ställda vid intervju med Områdeschef förskola och Utvecklingsledare miljö:

- 1) Vilket är ditt/era ansvarsområden?
- 2) På vilket sätt inför SDF kemikalieplanen i sin verksamhet (bl. a förskolor)?
- 3) Vilka resurser avsätts inom SDF för att kemikalieplanen ska uppnås (t ex personal, utbildning)?
- 4) Finns skriftliga rutiner för kemikaliearbetet inom SDF?
- 5) Hur fördelas ansvaret inom SDF resp. Kommunövergripande för att förskolor ska bli giftfria?
- 6) Vilken roll och vilket ansvar har de olika enheterna på stadsdelsförvaltningen för att förskolemiljön inte innehåller några skadliga kemikalier.
- 7) Vem har ansvar och vem utför arbete med att en förskola dokumenterar och redovisar förskolans användning av märkningspliktiga kemiska produkter?
- 8) Hur fungerar arbetet med att fasa ut utfasningsämnen inklusive hormonstörande ämnen på SIN-listan i märkningspliktiga kemiska produkter?
- 9) Hur fördelas ansvaret mellan förskola, städ och måltidsservice vad gäller kemikalieförteckning?
- 10) Finns det en uppdaterad kemikalieförteckning på förskolan?
- 11) Har förskolepersonalen kunskap om kemikalieförteckningen och dess innehåll?
- 12) Är märkningspliktiga pysselprodukter uppförda på förskolans kemikalieförteckningar?
- 13) Är märkningspliktiga städkemikalier uppförda på förskolans kemikalieförteckningar?

- 14) Finns det någon rutinbeskrivning på den enskilda förskolan som anger hur personalen skall agera och vad de skall tänka på för att reducera förekomsten av skadliga ämnen i förskolan?
- 15) Finns det en rutin som anger hur personalen ska agera om en lågenergilampa går sönder?
- 16) Finns det en rutin om att tvätta alla nya textilier?
- 17) Finns det en rutin för hur man ska undvika att utsätta barnen för skadliga gaser när man laminerar eller stryker pärlplattor?
- 18) Tas leksaker och annat material emot av föräldrar? Görs en bedömning i samband med detta med avseende på kemikalieinnehåll i materialet?
- 19) Finns det rutiner för att minska kemikaliebelastningen på förskolorna?
- 20) Finns rutiner för att följa upp att de miljökrav som ställts i ramavtalsupphandlingen uppfylls för de varor SDF beställer?
- 21) Har förskolepersonalen genomgått någon form av utbildning om skadliga ämnen och får personalen lära sig hur de skall agera för att reducera barnens och personalens exponering för dessa ämnen?

Intervjuformulär Förskolechef

◆ Frågor ställda till förskolechef:

- 1) Tagit bort lek-elektronik som mobiltelefoner, sladdar och tangentbord
- 2) Rensat bland leksaker som inte är leksaker. Byggmaterial, väskor och skor av låtsasskinn i PVC-plast, kromgarvat läder samt oäkta metallsmücken är exempel på varor som kan innehålla ämnen som är skadliga för hälsa och miljö.
- 3) Rensat bland plastleksaker (PVC och omärkt och före 2007)
- 4) Rutin för att skölja eller torka av leksaker
- 5) Rensat bland pysselmaterial (märkningspliktigt, PVC mm)
- 6) Rensat bland kemiska produkter (gamla eller märkningspliktiga). Förvaring av märkningspliktiga.
- 7) Finns kemikalieförteckning med tillhörande säkerhetsdatablad?
- 8) Fasat ut kemiska produkter med utfasningsämnen.
- 9) Sorterat avfall, även farligt avfall.
- 10) Rutin för att hantera trasiga lågenergilampor rätt.
- 11) Rensa bland madrasser och lekkuddar från före 2007. Ingen PVC. Ny ska vara miljömärkta.
- 12) Bytt ut gamla möbler av skumgummi och konstläder
- 13) Bytt ut textilier med specialfunktioner (smutsavvisande, antibakteriella och flamsäkra). Nya textilier miljömärkta av naturmaterial.
- 14) Rutin för tvätt av textilier och mjukdjur.
- 15) Rutin för att tvätta händer innan maten och efter kontakt med kemiska produkter (t ex färg)
- 16) Rutin för att städa när barnen inte är i samma rum.
- 17) Handskar av nitril eller polyeten används.
- 18) Miljömärkta och parfymfria hygienprodukter används.
- 19) Andelen miljömedvetna inköp har ökat.
- 20) Prioriterat ekologiskt och serverat mer vegetariskt.
- 21) Undviker plast ihop med varm mat
- 22) Undviker teflon och använder inte aluminium ihop med sura livsmedel.

- 23) Spola i vattenkranen tills vattnet blir kallt för att undvika tungmetaller och bakterier.
- 24) Finns rutinbeskrivning om lågenergilampa går sönder?
- 25) Finns rutin att tvätta alla nya textilier?
- 26) Finns rutiner för att undvika att barn utsätts för gaser från strykning av pärlplattor eller laminering?
- 27) Tas leksaker och annat material emot av föräldrar? Görs en bedömning i så fall med avseende på kemikalieinnehållet?
- 28) Finns rutiner för att minska kemikaliebelastningen på förskolorna?
- 29) Finns det en uppdaterad kemikalieförteckning på förskolan?
- 30) Har förskolepersonalen kunskap om kemikalieförteckningen och dess innehåll?
- 31) Är märkningspliktiga pysselprodukter uppförda på förskolans kemikalieförteckning?
- 32) Är märkningspliktiga städkemikalier uppförda på förskolans kemikalieförteckning? Får förskolepersonalen någon form av utbildning om skadliga ämnen och hur man ska agera för att reducera barnens (och personalens) exponering för dessa ämnen?

◆ **Frågor från intervju 2015, vissa ställda även 2017:**

- 1) Vet ni att staden har en kemikalieplan och miljöprogram som stadsdelarna ska följa?
 - a. Om ja, hur påverkar det ert arbete?
 - b. Om nej, berätta vad den innehåller och fråga vad de ser att de skulle kunna göra i sitt arbete för att följa den.
 - 2) Vem utför inköpen till förskolan?
 - 3) Vilka ramavtal handlar ni på vid inköp?
 - 4) Hur följer ni upp att de miljökrav som ställts i ramavtalsupphandlingen uppfylls för de varor ni beställer?
 - 5) Har den som utför inköpen någon typ av miljöutbildning, för att t ex veta vilka ämnen som man bör vara observant på?
 - 6) Kan du redogöra för gällande Städrutiner?
 - 7) När städas det? När barnen är där eller inte?

- 8) Utförs dammtorkning?
- 9) Dammsugning Används HEPA-filter?
- 10) Våttorkning – hur?
- 11) Vilka produkter används? Används miljömärkta och parfymfria produkter?
 - a) Rengöringsmedel?
 - b) Fönster/speglar?
 - c) Golvvax/golvpolish
 - d) Tvättmedel
 - e) Övriga städprodukter
 - f) Korsdragsvädras det efter städning?
- 12) Tvättas alla textilier (inkl. gosedjur) innan användning?
- 13) Finns rutin för regelbunden tvätt?
- 14) Används sköljmedel?
- 15) Hur ofta sker storstädning?
- 16) Dammsugs mattor varje dag?
- 17) Städas taklampor regelbundet?
- 18) Förvaras giftiga kemikalier i förskolelokalerna? Om så är fallet, är förvaringen säker?
- 19) Vem ansvarar för att en kemikalieförteckning upprättas? Hur ofta uppdateras den? Var finns den?
- 20) Finns det någon rutinbeskrivning på den enskilda förskolan som anger hur personalen skall agera och vad de skall tänka på för att reducera förekomsten av skadliga ämnen i förskolan?
- 21) Finns rutiner för vad som gäller om en lågenergilampa går sönder.
- 22) Vad vet du om giftfri förskola?
- 23) Hur fungerar kontakten mellan förskola och lokalförvaltningen?
- 24) Har personalen genomgått någon utbildning för hur barnen inte ska exponeras för skadliga ämnen.
- 25) Om föräldrar vill ge leksaker, tar ni emot det då?
- 26) Övriga kommentarer: